

EKOLOGICKÉ ZEMĚDĚLSTVÍ A POTRAVINY V „KVALITĚ BIO“

ORGANIC AGRICULTURE AND FOOD OF „BIO QUALITY“

Lukáš Zagata

Anotace:

Tento článek představuje výsledky případové studie, která se zaměřovala na výrobu biopotravin v České republice. Cílem tohoto empirického zkoumání bylo osvětlit okolnosti týkající se vědění participujících aktérů a příspěvku jejich praxe k trvale udržitelnému rozvoji. Výsledky ukazují způsob konstruování zvláštních vlastností biopotravin a interakci mezi různými typy vědění, které jsou obsaženy v představách o kvalitě potravin.

Klíčová slova:

Biohovězí, kvalita potravin, teorie sítě-aktérů, vědění, CORASON

Annotation:

This paper presents results of a case study, which focused on production of organic food in the Czech republic. The goal of the empirical work was to illuminate different circumstances related to participating actors' knowledge and their contributions to sustainable development. Results show peculiar way of constructing specific features of organic food and interaction between different forms of knowledge, which are present in notions of food quality.

Keywords:

organic beef, food quality, actor-network theory, knowledge, CORASON

ÚVOD

Tento článek vychází z empirické studie, jež byla uskutečněna v rámci mezinárodního projektu *CORASON: A cognitive approach to rural sustainable development – the dynamics of expert and lay knowledge*. (Sixth Framework Programme, Proposal No. 506049). Jeho cílem bylo osvětlit okolnosti, které přispívají k úspěšné realizaci projektů rozvoje venkova. Hlavní pozornost přitom patřila otázkám, (1) jak je v těchto projektech chápán, používán a prakticky naplňován koncept *trvale udržitelného rozvoje* v oblasti venkova a (2) kteří aktéři se na těchto projektech podílejí – s ohledem na jejich znalosti a vědění, jež přispívají k úspěšnému uskutečnění daných projektů.

Empirický výzkum byl rozdělen do několika tematických okruhů (jako např. občanská společnost, využívání půdy, nezemědělská ekonomika atp.), přičemž všechny tyto studie vycházely z obecného konceptuálního rámce, který na teoretické úrovni rozpracoval výše uvedené výzkumné otázky. Na těchto základech bylo uskutečněno navazující empirické zkoumání. Prezentovaný příspěvek vychází z dílčí studie, která se zaměřovala na problematiku místních potravin a jejich kvality (*CORASON WP6 – Local Food Production*). Pro účely této případové studie bylo zvoleno *Biohovězí*, coby úspěšný zástupce biopotravin českého původu, jehož prostřednictvím měly být osvětleny inovativní schopnosti místní společnosti ve vztahu k výrobě potravin a způsoby chápání jejich kvality.

METODY A CÍL

Naším cílem bylo popsat uvedený systém produkce potravin, a tak odpovědět na otázky týkající se hlavních okruhů problémů daného výzkumného projektu – dynamiky vědění (a jejich různých forem) a konceptu trvale udržitelného rozvoje v České republice. Hledání těchto odpovědí nás přinutilo detailně prozkoumat celý řetězec výroby vybraného

produktu – od býčka na pastvě až po místo, kde se maso prodává. Na každé úrovni tohoto systému jsme si všímali aktérů, kteří přispívají k vytváření a udržování *kvality* tohoto výrobku, a způsobů, jakými se tomu děje.

Námi zvolený přístup měl přitom dvojí účel. Jednak jsme vycházeli z toho, že podstatou Biohovězího je zvláštní definice *kvality* a dále, že právě tento přístup sledování *kvality* potravin nám umožní v konečném důsledku dospět k odpovědím na položené otázky obecnější povahy, což by opačným způsobem (nejspíše) nebylo možné.

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Konceptualizace Bio-kvality

Formulace našich teoretických východisek byla (s ohledem na příslušné „zadání“ empirické práce) inspirována konstruktivistickým přístupem v sociologii, jmenovitě tzv. pařížskou sociologickou školou prosazující actor-network theory (teorii sítě-aktérů). Tento přístup nám umožnil překonat tradiční způsob interpretace *kvality* potravin prostřednictvím symbolického hodnocení individuů (jak činí např. škola symbolického interakcionismu) odkazující ke *kvalitě* jako výsledku subjektivních definic vycházejících z chápání symbolů, které jsou nositeli sociálních významů.

Z našeho úhlu pohledu je kvalita potravin (v našem případě Biohovězího) výsledkem skupiny prostředníků (mediators), kteří se spojují do heterogenních sítí a konstruují (doslova „pracují“) na existenci *kvality*, jako specifické vlastnosti sledovaného objektu. Nemělo by být tak těžké představit si, že potraviny v bio-kvalitě by nemohly existovat bez IFOAMu (International Federation of Organic Agriculture Movements), testování na BSE, Zákonu o ekologickém zemědělství, inspektorů kontrolní organizace, bio-býčků a zelených nálepek BIO – máme-li jmenovat některé ze zúčastněných aktérů. Jejich činností (mobilizací a spoluprací s dalšími aktéry) je formován výsledný objekt, který díky tomu nabývá specifických vlastností, jež jsou subjekty (za určitých okolností) hodnotitelné jako vlastnosti odlišné povahy – tedy to, co bychom mohli nazvat *kvalitou*.

Daný konstruktivistický pohled svým způsobem vylučuje, že by *kvalita potravin* existovala sama o sobě a že by případně mohla být vysvětlena s odkazem na definici aktérů, které se odrážejí např. v jejich potřebách či nákupních zvyklostech. Namísto toho jsme v podstatě obrátili směr vysvětlování, což zahrnovalo – jak tvrdí Latour (2005) – nebrat určitý sociální agregát (bio-kvalitu) jako jev, který by mohl vysvětlit studovanou problematiku, ale naopak přistoupit k danému jevu jako k tomu, co má být právě vysvětleno – prostřednictvím specifických asociací. V naší studii jsme tedy postupovali tak, že jsme mířili k získání odpovědí na otázky týkající se *kvality potravin* – čím jsou místní bio-potraviny zvláštní?, jak *bio-kvalita* může přetrvávat v čase a z čeho vůbec vzniká? – přičemž jsme si slibovali, že právě tímto způsobem dokážeme osvětlit otázky týkající se dynamiky vědění a konceptu trvale udržitelného rozvoje. Následující část stručně nastiňuje některé výsledky naší studie.

VÝSLEDKY

Případová studie: bio-býci, bio-jatka a bio-maso

Ekologické zemědělství a jeho produkty obsahují ekologické, ekonomické, politické, technologické, ale (s ohledem na původní organické hnutí) např. i duchovní aspekty. Díky své povaze ekologické zemědělství přesahuje ontologické sféry přírody a společnosti. S parafrází Latourovy základní myšlenky o proliferaci hybridů (1993), můžeme říci, že objekty našeho studia jsou jedním z nich, neboť – jak se ukázalo – *bio-býčci* jsou příliš sociální a narativní povahy pro to, aby byli čistě přírodní věcí, chemická podstata *bio-masa* je příliš skutečná, aby jej bylo možné zredukovat na jeho symbolické aspekty a přesvědčení o jeho kvalitě, a diskurz o prospěšnosti konzumace bio-potravin je příliš reálný a příliš sociální na to, abychom jej nechali scvrknout se na pouhý významový smysl.

V naší studii jsme prozkoumali a popsali síť prvků, které umožňují existenci Biohovězího. Výčet těchto činitelů (aktérů) nebyl omezen jen na osoby, ale zahrnoval např. také techniku, jejíž použití měnilo kvalitu produktu. Jasně se přitom ukázalo, že kvalita dotyčného produktu neexistuje pouze díky izolovaným prvkům (např. díky pravidlům ekologického zemědělství), ale zahrnuje mnoho jiných (nesamozřejmých) činitelů, kteří formují objektivní i symbolické vlastnosti daného objektu v průběhu celé cesty, kterou daný výrobek urazí od farmy až ke spotřebiteli (např. selekce zvířat, umístění jatek, způsob porážky, opracování masa, balení, kontrola původu a jeho nezávadnosti, doporučený způsob zpracování atd.). Právě zapojení těchto specifických mediátorů vede v případě Biohovězího v konečném efektu k tomu, že může existovat jako objekt zvláštní *kvality*.

Aktéři a různé formy vědění

Při zkoumání použitých forem vědění, které jsou přítomny v představách o *kvalitě* jídla, jsme vyšli ze základní taxonomie rozlišující laické, expertní a manažerské vědění. Námi identifikované kategorie vědění jsou analogické s uvedenou klasifikací, ovšem jednotlivé rozdíly mezi nimi se netýkají obsahu jednotlivých typů, ale spíše vztahu mezi nimi. Tento úhel pohledu nám také umožnil lépe prozkoumat otázku dynamiky jednotlivých forem vědění.

Biopotraviny s sebou často nesou představu *zdravých* či *přírodních* produktů. Tento názor je běžně součástí laického pohledu (zákazníků), který je navíc posilován marketingem některých bioproduktů. Ze sociologické perspektivy se tak vyjevuje velice zajímavý problém, neboť ve společnosti jsou tímto institucionalizována kritéria pro to, co má být považována za *zdravé, přírodního původu* či *ekologicky vyráběné*.

Lidé moderní společnosti v mnoha oblastech svého života (včetně těch nejosobnějších) spoléhají na rady expertů. Problematika stravování přitom není výjimkou. V této oblasti však poslední dobou dochází k tomu, že vědecké poznatky týkající se jídla a stravování často přinášejí rozporné informace, které se velice rychle mění a neumožňují často lidem (laikům) jednoznačně rozhodnout, které stanovisko je nejsprávnější. Typickým příkladem je dilema týkající se *zdravotní prospěšnosti* konzumace biopotravin.

Za této situace dochází ke zvětšování mezery mezi laickým a vědeckým věděním v dané oblasti. Tato skutečnost je navíc posílena zvláštním pozicí administrativních organizací v oblasti ekologického zemědělství, které fungují jako prostředník mezi oběma skupinami/sférami. Ve vztahu k výrobcům a zpracovatelům nutně zapojují vědecké poznatky, které se ovšem stávají relativně méně použitelnými ve vztahu k zákazníkům (laikům). Domníváme se, že potřeba překlenutí obou sfér je řešena zapojením dalšího typu vědění a praxe, která umožňují vhodně kombinovat přístupy obou protilehlých skupin.

V rámci sledované produkce Biohovězího se expertní vědění ukázalo jako nesmírně cenné. Definice kvality zakotvená v této perspektivě však ztěžuje dokázat oslovit zákazníky. Spravování sítě aktérů vytvářející *kvalitu* je tak spíše v rukách manažerů. Účelem jejich zapojení je mobilizace příslušných prvků (např. představa o *typickém* způsobu chovu zvířat, bezstresové porážce, představení receptů na úpravu biohovězího, citace z vědeckých zpráv o prospěšnosti biopotravin na lidské zdraví, atp.), které vytvářejí a udržují představu *kvality* produktu způsobem, který je pochopitelný pro laiky.

Vztah k trvale udržitelnému rozvoji

Strategické dokumenty (jako např. Akční plán pro rozvoj ekologického zemědělství) jasně pojímají ekologické zemědělství jako nástroj trvale udržitelného rozvoje. Naplnění tohoto cíle však podle nás staví na relativně vysokém osobním zapojení farmářů a souhlasu s vnitřními hodnotami tohoto zvláštního způsobu hospodaření. Díky chybějící tradici a specifické podobě agrárního sektoru v České republice však není možné považovat splnění této podmínky za samozřejmé. Je otázkou, zda-li není naplňování obsahu trvale udržitelného

rozvoje skrze ekologické zemědělství touto cestou ohroženo. Zapojení velkých výrobních společností do oblasti ekologického zemědělství může v krajním případě vést ke stavu, že biopotraviny – při splnění všech pravidel – mohou být vyráběny způsobem, který se nebude příliš lišit od konvenčního zemědělství a necertifikovaných potravin. Daný problém však rozhodně nespojujeme s konkrétní zaznamenanou praxí produkce Biohovězího. Na druhou stranu, teoreticky tato skutečnost sice může podkopat v očích některých zákazníků symbolickou hodnotu vyplývající z romantické představy ekologického zemědělství, ovšem nemusí nutně znamenat ztrátu *kvality* potravin tak, jak byla identifikována v souvislosti s provedenou studií.

DISKUSE

Ekologické zemědělství je součástí českého agrárního sektoru více jak 15 let. Navzdory jeho rychlému růstu od druhé poloviny 90. let zůstává jeho příspěvek k výrobě potravin relativně malý. Stále totiž neexistuje dostatečně velká poptávka, která by podpořila širší zapojení zemědělců a zpracovatelů do systému ekologického zemědělství. Na druhé straně i mezi farmáři existují rozporuplné pohledy na tento způsob hospodaření, především díky chybějící tradici a obtížím spojených se zvýšenou administrativní náročností, jež je nutnou součástí registrace v systému. Českých společností vyrábějících biopotraviny, které by oslovily širší skupiny obyvatel, tak mnoho není. Vybrali jsme si proto jednu z nich, abychom zaznamenali okolnosti jejich praxe a osvětlili tak konkrétní rozvojový potenciál lokální společnosti ve vztahu k produkci potravin v kvalitě BIO.

ZÁVĚR

České ekologické zemědělství a problematika biopotravin stále zůstává relativně málo prozkoumanou oblastí z pohledu sociologie. Uskutečněný výzkum umožnil odhalit některé souvislosti týkající se povahy biopotravin a jejich kvality. Navzdory tomu, že těžiště této empirické práce bylo posunuto směrem k problematice aktérů, vědění a konceptu trvale udržitelného rozvoje, výsledky dané studie předkládají závěry, na jejichž základě je možné rozvinout další výzkum týkající se podstaty a okolností biopotravin.

PODĚKOVÁNÍ

Tímto bychom rádi ocenili dobrou vůli pana ing. Krogmana (ředitele podniku *Spojené farmy a.s.*), který umožnil uskutečnění tohoto výzkumu. Poděkování také směřujeme vedoucímu farmy v Šenově a vedoucí jatek v Lipové za čas, který nám laskavě věnovali. Vedle toho zvláštní poděkování patří společnosti *Albio spol. s.r.o.*

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

BioHovezi.cz [online]. [Dostupné z: <<http://www.biohovezi.cz>>].

CORASON Project Website. [online]. [Dostupné z: <<http://www.corason.hu>>]

Kučerová, E., Zagata, L. *CORASON WP6: Local Food Production. Country Report – Czech Republic. Final Version, March 1st 2006*. Nepublikovaná závěrečná zpráva z výzkumu.

Latour, B. (1993). *We Have Never Been Modern*. Harvester Wheatsheaf.

Latour, B. (2005). *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.

Adresa autora:

Ing. Lukáš Zagata, Katedra humanitních věd, Provozně ekonomická fakulta, Česká zemědělská univerzita v Praze, Kamýcká 129, 165 21 Praha 6 – Suchbátka, Česká republika
tel.: +420 224 382 311, e-mail: zagata@pef.czu.cz